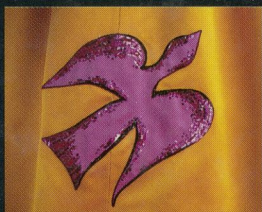
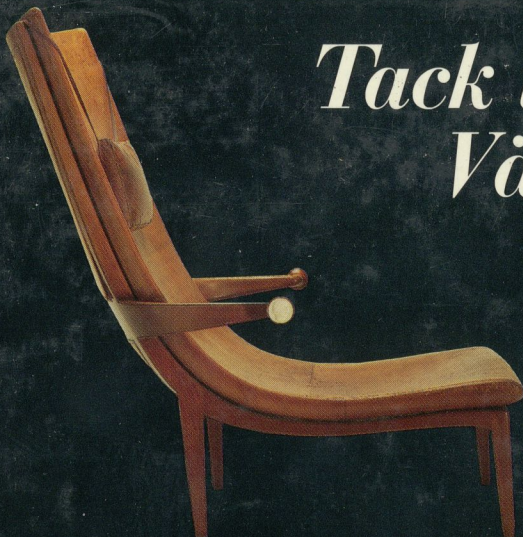

Tack vare våra Vänner!

*Tack vare våra
Vänner!*

FATLABUREN 1994

NORDISKA
MUSEET

Tack vare våra Vänner!

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1994

FATABUREN 1994

ISBN 91 7108 356 1

ISSN 0348 971 X

Redaktör Teje Colling

Fotograf och bildredaktör Birgit Brånvall

Layout Börje Reinhold, Bohusläningens Boktryckeri AB

Omslag Lena Lindqvist

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1993

TRE SMYCKEN FRÅN 1500-TALET

Lis Granlund

Valet av Gustav Vasa till Sveriges konung ägde rum i Strängnäs 1523. Detta ledde inte enbart till ändrat statsskick, religion och ekonomi utan också till ett uppvaknande intresse för arkitektur, konst och konsthantverk. Gustav Vasa och hans tre söner Erik, Johan och Karl, som en efter en efterträdde fadern, var väl medvetna om att en ny dynasti måste omges av en representativ miljö och ett väl fungerande hov. Det blev nödvändigt att undersöka hur Europas äldre, etablerade kungadömen fungerade. Gustav Vasa anlätade därför utländska rådgivare både i förvaltnings- och hovangelägenheter. Kungen anställde också utländska lärare till sina söner, bl a den franskfödde Dionysius Beurreus, vars bildning och kunskapsförmedling uppskattades särskilt av Erik.

Gustav Vasa inkallade först konstnärer och hantverkare från Tyskland, senare också från Schweiz och Flandern. Bland hantverkarna räknades guldsmederna och guldvävarna till de främsta. Under medeltiden hade konst och konsthantverk varit koncentrerat till kyrkorna och klostren. Nu blev kungen konstens främste beskyddare, och under hans trettiosjuåriga regeringstid träder människan som individ fram i bildkonsten både i målade porträtt och i skulpterade gravstenar. De tyska renässanskonstnärerna återger klädedräkt och smycken så noggrant att de skulle kunna kopieras i detalj.

Genom Vännerna har Nordiska museets samlingar berikats med tre intressanta smycken som tidsmässigt spänner över hela 1500-talet, två ringar och ett hängsmycke. Alla har de tillhört några av Sveriges främsta adelssläkter.

DEN FLEMINGSKA RINGEN

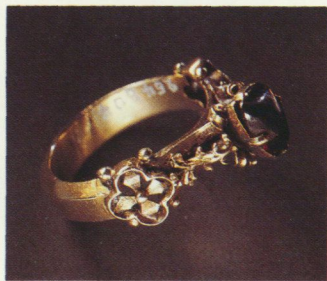
Det äldsta föremålet är en guldring med besättning av en mörkt rödbrun cabochonslipad granat i en upphöjd klofattning, flankerad av akantusblad. På båda sidorna ses fyrpassformade gotiska kors, som påminner om mönstret i de medeltida kyrkornas spröjsverk. Ringens skena är ihålig och har avfasade kanter på utsidan, vilket ger den en senmedeltida prägel. Den bör vara tillverkad omkring år 1500. Storleken, med en innerdiameter på 2 cm, antyder att det rör sig om en mansring.

Stenen har troligen valts med omsorg. Kristendomen förde en del udda kunskaper till Norden, bl a lapidarierna, böckerna om ädla och halvädla stenar, deras fyndplatser och deras märkliga och undergörande egenskaper. Innan Plinius d ä omkom under Vesuvius utbrott år 79 e Kr hann han nedskriva sitt stora verk HISTORIA NATURALIS, som bl a beskriver ädelstenarnas magiska kraft. Än idag finns denna övertro kvar i form av "lyckostenar" och "månadsstenar". Enligt en av de otaliga tolkningarna av Plinius Naturalhistoria skulle granaten – karbunkeln – ge sin bärare glatt humör och vid behov göra honom osynlig.

Granatringen har enligt traditionen gått i arv på manssidan av friherrliga ätten Fleming, en svensk-finsk släkt av medeltida ursprung.

Ringen skänktes till museet 1961.

Den Flemingska ringen. Mansring av guld från ca 1500 besatt med en cabochonslipad granat. Foto Birgit Brånvall.

"STURERINGEN"

Den andra guldringen bär epitetet "Stureringen". Det är en trolovningsring, som består av två skenor som tillsammans bildar ett kvadratisk framstycke med besättning av fyra kistinfattade ädelstenar, en almandin, nära besläktad med granaten och som sådan räknad som karbunkel, en bergkristall, som kanske är en ersättning för en diamant, en safir och en smaragd. Dessa fyra stenar har mycket olika värde, men det var inte det ekonomiska värdet som hade någon betydelse, utan symboliken, den magiska kraften.

Almandinen, "diamanten", safiren och smaragden bildar ett nästan heltäckande skydd för bäraren. Gåvan att kunna göra sig osynlig – och att ständigt vara glad – gav den röda almandinen, medan diamanten gav styrka i strid och skyddade mot spöken och trolldom. Den blå safiren var symbolen för sanning och himmelsk

Kardinalen Albrecht av Brandenburg (1490-1545) med tungt ringprydda händer. Ur katalogen "Albrecht von Brandenburg", Landesmuseum Mainz.

lycka, samt kyskhhet. Den skyddade också mot armod och förräderi, helade ögonsjukdomar och botade ormbett. Den sista i fyrväpplingen är smaragden som skänkte rikedom och ära, kunde spricka vid äktenskaplig otrohet, men också förmedla spådomskonstens gåva – om den lades under tungan.

Ofta förväxlades karbunkeln, dvs almandin och granat, med den mer värdefulla röda rubinen i det gemmologiska mörker som rådde under 1500-talet. Det är alltså tänkbart att den röda stenen

Trolovningsring av guld med delbar skena. Framstycket, besatt med almandin, bergkristall, smaragd och safir, visar vid delningen två hålrum. I det ena vi-lar ännu ett litet skelett av guld. Foto Mats Landin och Birgit Brånvall.

var tänkt att förmedla rubinens budskap om jordisk kärlek och lycka, och ge skydd mot onda drömmar samtidigt som den gav skönhet, osårbarhet, långt liv och munterhet.

Denna förnäma rings symbolvärde är ingalunda slut med ädelstenarnas undergörande kraft. Det kvadratiske framstycket flankeras av scrollornament vilka omger två händer som håller var sitt hjärta, allt täckt av polykrom emalj. Hjärtat stod då som nu för kärlek, barmhärtighet, förståelse och medlidande.

Ringens två skenor kan föras isär och blottar ett guldskelett mot grön emaljfond bakom det delbara framstyckets ena hälft. Den andra hälften är numera tom, men har troligen innehållit en miniatyrskulptur av ett lindebarn eller en vuxen människa. Tillsammans med skelettet symboler för liv och död.

Framstyckets baksida är ornerad med godronnering medan skenans insida är graverad med den latinska texten ur Matteus 19:6: QUOS DEUS JUNXIT HOMO NON SEPARET – det Gud för-enat skall människan ej åtskilja.

En senare graverad inskription på ringens utsida, från omkring år 1700, anger familjetraditionens uppfattning om vilka som trolovats med denna ring: TROLOVNINGSRING:F:CHRIST:G:S:

och S:R:FÖRESTÅNDARE:UNGA:S:STURES. Paret skulle alltså vara Christina Gyllenstierna och riksföreståndaren Sten Sture d.y.

Sten Sture d.y. föddes kring årskiftet 1493/94. 1511 gifte han sig med Nils Eriksson Gyllenstiernas dotter Christina (1494–1559), och 1512 lyckades han bli vald att efterträda sin far, Svante Sture, som riksföreståndare. Den unge herr Stens äregiriga planer på att även uppnå kungavärdigheten fick sitt starkaste motstånd då påven valde sida och 1515 sände den danskvänlige Gustav Trolle hem från Rom som nyutnämnd ärkebiskop i Uppsala. Denne nyorganiserade unionspartiet i samförstånd med Kristian II av Danmark. I de åter uppblossande striderna med Danmark som följde, vann Sten Sture slaget vid Brännkyrka 1518, men vid nästa drabbning i januari 1520 sårades han och avled på väg till Stockholm. På Stockholms slott höll hans Christina stånd mot Kristian II till början av september, då även Stockholm, som det sista fästet, kapitulerade mot en försäkran om amnesti för alla inblandade danskmotståndare. Vid det blodbad som kungen lät följa sin kröning i november 1520 togs även Sten Stures lik upp ur sin grav och brändes. "Så stekte kung Kristian Mårtens gås", som en samtida krönikör i Lübeck uttryckte sig.

Kanske hade den unge Sture bättre kunnat bekämpa danskarna om han verkligen hade ägt den med magiska ädelstenar besatta tvillingringen. Men han kan inte ha fått den av sin Christina 1511. De första jämförbara ringarna av denna typ kan dateras till tidigast omkring 1550. De är inte helt ovanliga, och finns med latinska eller tyska inskriptioner på flera museer i Europa. Fem stycken "Gimmel fede" ringar finns på British Museum i London, en på Ashmolean Museum i Oxford och två på Victoria and Albert Museum i London, och där är den ena daterad 1605. I Thyssen-Bornemiszas samling, från 1992 utlånad till Madrid för 9 1/2 år men redan våren 1993 inköpt av spanska staten, finns två exemplar. I den ena ringen finns både ett skelett och en "levande" människa, kanske en havande kvinna, bakom ringens framstycke. I den andra finns ett skelett och ett barn. Den är daterad 1615.

Om museets tvillingring har tillhört någon av Stureätten, som familjetraditionen antyder, bör det alltså vara en senare släktmedlem som fick den i trolovningsgåva.

Vännerna skänkte ringen 1977.

Banérsmycket, som skänktes 1581 av Christina Sture till sin blivande äkta man Gustav Banér. Guldsmcket, i form av ett C, har dekor av emalj och är prytt med en safir och en barockpärla. Foto Mats Landin.

BANÉRSMYCKET

Det tredje smycket har en verifierad historia med en lycklig början och ett tragiskt slut. Det skänktes som fästningsgåva av den 22-åriga Christina Sture till hennes blivande man Gustav Axelsson Banér (1547–1600). De vigdes 1581 och deras nittonåriga äktenskap blev lyckliggjort med åtta söner och sex döttrar. Gustav Banér lät avporträttera sig med smycket, utformat som ett "C" hängande i en kedja om halsen. Porträttet, som tillhör Uppsala universitet, är deponerat i Nordiska museet.

Som tjugoårig upplevde Gustav Banér hur slumpen räddade brodern Sten, när Erik XIV 1567 under sin sinnesförvirring gav orden om att alla de fångna herrarna skulle mördas "utom herr Sten". Förutom Sten Banér satt även Sten Leijonhufvud fångslad, och båda herrarna räddades till livet då man inte visste vem av dem som kung Erik avsåg. Tre år senare tog Gustav Banér aktiv del i hertigarnas uppror och avsättning av kungen.

Rådsherre under Johan III och riksråd under hertig Karl svor han kungaeden till Johans son Sigismund vid kröningsriksdagen i Uppsala 1594. Med riksföreståndaren hertig Karls växande maktanspråk drevs rådsherrarna närmare kung Sigismund, för att slutligen fly till Polen. De återkom till Sverige i kungens följe, men med utgången av slaget vid Stångebro 1598, var deras öde beseglat. Hertigen krävde att rådsherrarna utlämnades till honom, och lät döma dem till förlust av liv, ära och gods vid riksdagen i Linköping nyåret 1600. Den 20 mars 1600 halshöggs riksråden Erik Sparre, Ture Bielke och Sten och Gustav Banér, en grym räfst som kom att kallas Linköpings blodbad.

De anhöriga fick först dagen före halshuggningen träffa de dömda. Christina Sture var där med fyra av barnen, bland dem dottern Sigrid som senare i ett brev berättade om faderns sista stunder i livet.

Det är genom henne vi får höra hur Gustav Banér tar av guldkedjan med det C-formiga smycket, Christinas namnchiffer, lämnar det till dottern Margareta med orden: "Den skall du giva din broder Svante, och bed honom ingen giva den utan den han unnar så gott, som jag haver unnat den, som jag haver den givit."

Sonen Svante gav smycket till sin brud, och därefter tycks det ha gått vidare på kvinnolinjen. Kedjan blev ändrad till den kortare, treradiga halskedja den är idag. Smycket är av guld täckt med ge-

Riksrådet Gustav Banér med smycket, i form av bokstaven C, i en guldkedja om halsen. Porträttet deponerat i Nordiska museet av Uppsala universitet.

nomskinlig vinröd emalj och med två berlocker. Den ena är en safir som nästan omsluts av "C"et, den andra en barockpärla, som hänger i smyckets underkant.

Dessa bokstavssmycken, antingen utförda som broscher eller hängen, var mycket omtyckta under större delen av 1500-talet. De förekom vid de europeiska hoven både hos furstar och adel och bars av både män och kvinnor, som både adliga och kungliga porträtt visar. Konstnären Hans Holbein d.y, som var anställd vid Henrik VIII:s hov i England, har efterlämnat skisser till bokstavssmycken vilka bevarats i British Museum. Jacob Mores, som arbetade för de danska kungarna Frederik II och Christian IV, dokumenterade sina ritningar till bokstavssmycken i sin Kleinodienbuch, som är bevarad i Stadsbiblioteket i Hamburg.

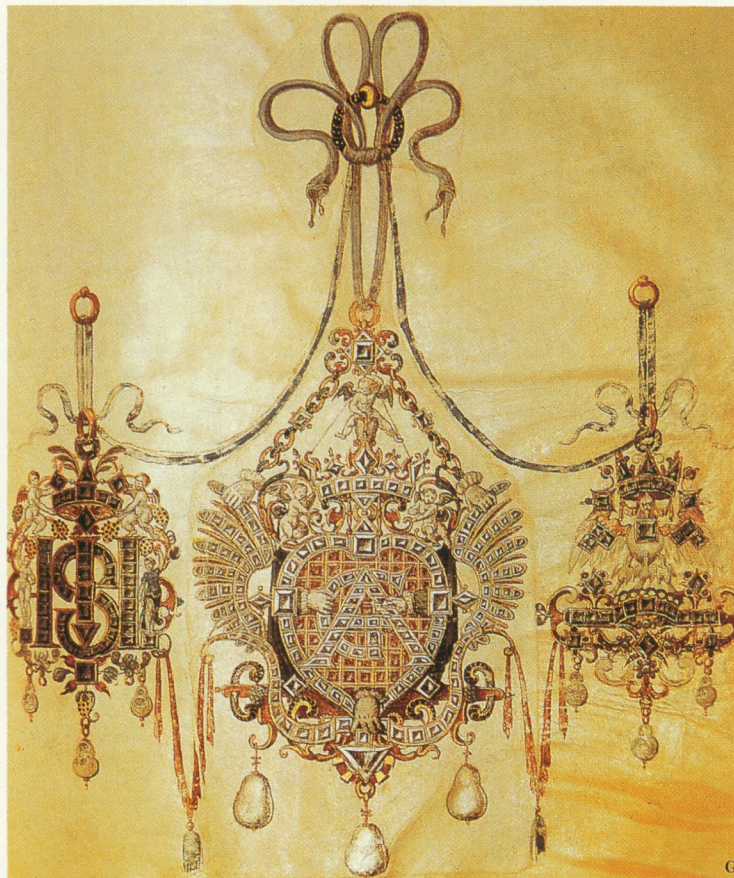
Catarina Jagellonica med ett bokstavssmycke i form av ett C om halsen. Hennes far, Sigismund den gamle av Polen, beställde 1546 bokstavssmycken åt sina döttrar Sofia, Anna och Catarina av guldsmeden Nicolas Nonarth i Nürnberg. Drottningen begravdes med sitt smycke, som man fann vid gravöppningen i Uppsala domkyrka 1833. Porträttet, från Lucas Cranachs ateljé vid 1500-talets mitt, tillhör Nationalmuseet i Krakow. Foto Statens konstmuseer.

Catarina Jagellonicas far, kung Sigismund den gamle av Polen, beställde 1546 hos guldsmeden Nicolas Nonarth i Nürnberg bokstavshängsmycken till alla sina tre döttrar. Lucas Cranach d y avporträtterade hela familjen, och de tre döttrarna bar alla sina initialer. Catarina Jagellonica fick med sig sitt smycke i graven, det kan nu beskådas i Uppsala domkyrkas museum. Gustav Vasas dotter Cecilia lät 1558 beställa sex C-formiga smycken hos Hans Beijer d ä, en till Stockholm från Schweiz inflyttad guldsmed, sannolikt ämnade som gåvor till släkt och vänner.

Det finns ingen anledning att tro att Christina Stures smycke inte skulle vara tillverkat i Sverige. Både Gustav Vasa och Erik XIV kallade in skickliga guldsmeder från kontinenten. T ex utfördes de praktfulla regalierna till Eriks kröning 1561 av inkallade guldsme-

Ritningar till bokstavssmycken ur Jacob Mores' Klenodienbuch. Mores (ca 1540-1612) arbetade bl a åt det danska kungahuset och hertigarna av Holstein-Gottorp. Bokstäverna GA på mittsmycket avser sannolikt den unge Gustav Adolf, född 1594 och son till hertig Karl (IX) av Sverige och Kristina av Holstein-Gottorp. Han namngavs Gustav efter farfar och Adolf efter morfar. Ur katalogen *Princely Magnificence*, Victoria & Albert Museum, London.

der, kungakronan och riksäpplet av Cornelis ver Weiden från Flantern, spiran av Hans Heidenrik och riksnyckeln av Peter Holtswijler. Dessa emalj- och ädelstensprydda föremål av allra högsta kvalitet är utställda i Skattkammaren på Stockholms slott.

Det banérska familjesmycket ärvdes inom släkten fram till 1951. Gustav Banér blev fräntagen ära, gods och liv, men kanske har ändå den blå safiren hjälpt en mer balanserad sanning än hertig Karls att komma fram, och kanske har barockpärlan skänkt mer rättvisa åt hans eftermäle?

Christina Sture och Gustav Banér är gravsatta i ett ståtligt monument i det banérska gravkoret i Uppsala domkyrka. På sarkofagens långsidor ses deras fjorton barn knäböja i sorg och bön.

Banérsmycket skänktes av Vännerna 1951.